

1526-1740

HABSBURKOVÉ

ZEMĚ KORUNY ČESKÉ VE STŘEDOEVROPSKÉ MONARCHII

VÁCLAV BŮŽEK

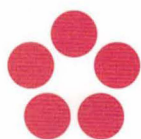
ROSTISLAV SMÍŠEK

(eds.)

NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY

Kniha vychází v rámci výzkumného centra Habsburkové v dějinách českých zemí raného novověku, jehož řešitelem je Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Lektorovaly: doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., doc. PhDr. Michaela Hrubá, Ph.D.

© Beatrix Bastl, Simona Binková, Lenka Bobková, Václav Bůžek, Ivo Cerman, Iveta Coufalová, Tomáš Černušák, Ivana Čornejová, Jiří David, Jaroslav Dibelka, Petr Fidler, Markus Gerstmeier, Jaroslava Hausenblasová, Mark Hengerer, Mlada Holá, Jiří Hrbek, Josef Hrdlička, Ondřej Jakubec, Pavel Král, Markéta Křížová, Jiří Kubeš, Václav Ledvinka, Pavel Marek, Eduard Maur, Jiří Mikulec, Géza Pálffy, Radmila Prchal Pavlíčková, Friedrich Polleross, Kateřina Pražáková, Jitka Rauchová, Peter Rauscher, Anton Schindling, Rostislav Smíšek, Vladimír Urbánek, Irena Veselá, Vít Vlnas, Petra Vokáčová, Margarete Wagner, Miroslav Žitný 2017

Cover © Vladimír Vímř, 2017

Typo © Bohuna Broumová, 2017

Maps © Jaroslav Synek, 2017

Všechna práva vyhrazena

All rights reserved

ISBN 978-80-7422-572-7

II.

Habsburští vládci

Ferdinand III. na cestě k míru a náboženskému kompromisu

Když zemřel 15. února 1637 císař Ferdinand II., stal se jeho syn Ferdinand III. (1608–1657) vládcem Římsko-německé říše. Zvolen a korunován císařem byl za otcova života v prosinci 1636. Jeho korunovace v Řezně se uskutečnila uprostřed třicetileté války, po neúspěšném pokusu z roku 1630 a bez hlasu trevírského kurfiřta, jenž byl uvězněn kvůli své podpoře francouzské politiky. Ačkoli Ferdinand III. těžil z nařízení o primogenituře, které vydal jeho otec, a nemusel se vyrovnávat s dědičnými úděly příbuzných, obdržel značně složité dědictví.⁹⁸³

Nový císař se narodil v noci z 12. na 13. července 1608 ve Štýrském Hradci. Jako oficiální den narození se prosadil 13. červenec, neboť na něj připadaly narozeniny Gaia Julia Caesara, slavného předchůdce, u nějž imaginárně začínaly dějiny císařského titulu. Štýrský Hradec byl hlavním městem Štýrska a skupiny zemí označovaných jako Vnitřní Rakousy, kde vládl jeho otec Ferdinand II. Kvůli potřebě získat finance nutné k obraně před tureckými taženými se Karel Štýrský, děd Ferdinanda III., dohodl s protestantskými stavy na značných ústupcích v konfesní oblasti. V souvislosti s nimi nevyužil své právo na určení konfese vlastních poddaných, jež mu přiznával augšpurský náboženský mír. Do Štýrského Hradce pozval jezuity, od roku 1585 spravující místní univerzitu. Ferdinand II. otcovy kompromisy v konfesních otázkách neuznával a za podpory římské kurie Vnitřní Rakousy rekatolizoval. Ačkoli si získal pověst neúprosného bojovníka proti reformaci, byl zvolen roku 1617 českým, o rok později uherským a po smrti svého bratrance Matyáše v roce 1619 dokonce římským králem a císařem, jak bylo již sděleno. České stavovské povstání porazil s bavorskou a španělskou pomocí roku 1620 v bitvě na Bílé hoře. Převážně úspěšný byl až do roku 1630 v následných vojenských taženích, jež přenesly válku na říšské území.

Svému synu Ferdinandovi III. předal krajně složité politické dědictví, neboť z právního hlediska nepříliš šťastně vyhlásil říšskou klatbu nad kalvinistickým kurfiřtem Fridrichem V. Falckým, jehož zvolili čeští stavové roku 1618 králem. Kurfiřtskou hodnost udělil Maxmiliánovi I. Bavorskému. Území kurfiřtské Falce bylo roku 1620 přičleněno k Bavorsku jako náhrada za bavorské válečné výdaje. Současně mohli Španělé za poskytnutou pomoc obsadit falcké oblasti na Rýně. V zájmu svého uznání hlavou rakouské větve habsburské dynastie přiznal Ferdinand II. roku 1617 v Oñateho smlouvě španělským Habsburkům dědičný nárok vznesený na habsburská území v Alsasku. Jako akt závazného císařského výkladu práva vydal Fer-

Ferdinand II. roku 1629 Restituční edikt a požadoval v něm restituci církevních území, která byla sekularizována na základě pasovské smlouvy z roku 1552. V době propuknutí českého stavovského povstání neměl Ferdinand II. armádu, jež by stála za zmínku, proto přijal nabídku Albrechta z Valdštejna na sestavení vojska přímo podřízeného císaři. Panovník však nechal Valdštejna padnout, když se kurfiřti roku 1630 na protest proti vzestupu císařské moci v Římsko-německé říši zdráhali zvolit císařem Ferdinanda III., jenž se mezitím stal v roce 1625 uherským a o dva roky později českým králem. Za tohoto rozložení sil v Římsko-německé říši se podařila švédskému králi Gustavu II. Adolfovi, hlásícímu se k luterství, vojenská invaze do Bavorska, kde zatlčil zbytky císařské armády.

Politicky významným se stal Ferdinand III. teprve roku 1630. Jako následník trůnu byl vychováván již od smrti svého staršího bratra Jana Karla v roce 1619. Vzdělával ho člen řádu johanitů Kryštof Šimon z Thunu, jezuité, učenec Eliáš Schiller a v hudbě dvorský hudebník a skladatel Giovanni Valentini. Díky svým učitelům i mezinárodnímu dvoru si osvojil znalost několika jazyků a byl na svůj pozdější úřad dobře připraven. Když v roce 1630 ztroskotala na odporu kurfiřtů jeho volba císařským následníkem, pokusilo se Španělsko jeho prostřednictvím získat větší vliv na politiku v Římsko-německé říši. Po několikaletém vyjednávání se Ferdinand III. roku 1631 oženil se svou sestřenicí Marií Annou, sestrou španělského krále Filipa IV. Podle všeho šlo o velmi šťastné manželství. Španělský vliv na císařskou vojenskou politiku se prosadil teprve roku 1634 po násilném odstranění Albrechta z Valdštejna. Ferdinand III. převzal velení nad císařskou armádou, společně se španělskými a bavorskými vojsky porazil Švédy a jejich spojence 6. září 1634 u Nördlingenu.

V následujících letech podporoval Ferdinand III. Španěly v jejich válce s Francií vojenskými operacemi na západě Římsko-německé říše a invazí do Francie roku 1636. Jeho volba římským králem v roce 1636 byla možná jen vzhledem k tomu, že pod vlivem drtivé porážky Švédů u Nördlingenu došlo ke smíru mezi císařem a řadou říšských stavů, který byl na základě preliminárního míru se Saskem v Pirně potvrzen v pražské mírové smlouvě roku 1635. Ta předpokládala, že říšské stavy, jež se nacházely ve válce, respektive v konfliktu s císařem, se připojí k výše uvedenému míru se Saskem. Na druhou stranu byla na čtyřicet let pozastavena platnost Restitučního ediktu. Přesto musely některé významné říšské stavy, například ve Württembersku, za možnost přistoupit k pražskému míru přijmout určité restituce (restituti gravati). Především Hesensko-Kasselsko to však odmítlo a záhy se stalo krystalizačním jádrem vojenského odporu proti císaři. Navíc tato smlouva předpokládala vznik celorišské armády pro boj se Švédskem a Francií. Její kontingenty musely postavit říšské stavy, ale protože faktické velení zůstávalo ve stavovských rukou, přestala říšská armáda v zamýšlené podobě velmi brzy působit.

Při nástupu na trůn roku 1637 choval Ferdinand III. naději, že pražský mír nastolí v Římsko-německé říši klid a umožní mu jako rovnocennému partnerovi uzavřít separátní mír se Švédskem a Francií. V konfesní politice uvažoval s ohledem na poměry v říši a Uhrách o smíru s protestanty, v čemž ho podporovali jeho pragmaticky uvažující rádci, především jezuitský zpovědník Jan Gans a nejvyšší hofmistr Maxmilián z Trauttmansdorffu. Naproti tomu ve vztahu k českým a rakouským dědičným zemím panovník trval na uznání a prosazení práva říšských stavů na určení konfese na vlastním teritoriu. Ve Ferdinandově případě se náboženstvím jeho poddaných měl stát katolicismus; s výjimkou Dolních Rakous, kde si směli loajální luteráni ponechat svou víru.

Strategie Ferdinanda III. na uklidnění říšských poměrů však neuspěla, protože se Švédsko s finanční pomocí Francie vzpamatovalo z porážky u Nördlingenu a podařilo se mu v několika vlnách znovu dobýt velké části Římsko-německé říše, Čech, Moravy a Slezska. K tomu výrazně přispěly císařské, lépe řečeno bavorské porážky u Breitenfeldu (1642), Jüterborgu (1644), Jankova a Alerheimu (1645). Na tyto úspěchy odpovídaly říšské stavy stahováním svých kontingentů z říšské armády, takže Ferdinand III. na říšském území vojensky neustále oslaboval.

Portrét Ferdinanda III.
od jeho dvorského malíře
Franse Lucyxe.

V roce 1645 stanuly švédské oddíly dokonce před Vídní a nebyly schopné metropoli na Dunaji dlouhodobě obléhat pouze proto, že se nepodařilo dobýt Brno. Osmanská říše totiž odvolala z bojiště francouzského spojence, kalvinisticky smýšlejícího sedmihradského knížete Jiřího I. Rákocziho. Aby si Ferdinand III. zajistil svůj východní bok a uklidnil situaci v Uhrách, uzavřel s Rákoczim roku 1645 důležitý mír v Linci. Ustanovil jím pro Uhry všeobecnou náboženskou svobodu, dokonce také pro rolníky. Mír byl potvrzen na uherském sněmu v letech 1646–1647.

Od své uherské korunovace v roce 1625 se Ferdinand III. neustále přesvědčoval o politické užitečnosti konfesního pragmatismu. Takové postoje měly výrazný vliv na jeho říšskou politiku. V letech 1640–1641 svolal do Řezna první říšský sněm od roku 1613, ale nepodařilo se mu dosáhnout v otázce amnestie takového řešení, které by uspokojilo všechny říšské stavy. Pod dojmem vojenské hrozby ze strany Švédska sestavil v roce 1645 v Linci tajnou instrukci pro Maxmiliána z Trauttmansdorffu, svého vrchního vyjednávače na vestfálském mírovém kongresu. Písemnost zahrnovala odstupňované podvolení se Švédsku, Francii a říšským stavům i v konfesních otázkách a bezpodmínečně trvala pouze na právu stanovit konfesi v dědičných zemích Ferdinanda III. Uvedená konfesní vstřícnost byla nezbytná také z toho

důvodu, že Francie od roku 1643 získávala navrch v boji se Španělskem, když slavila vítězství u Rocroi (1643) a Lensu (1648). Rovněž se zachytila na jihozápadě Římsko-německé říše a z Horního Švábska a Württemberska ohrožovala Bavorsko, nejdůležitějšího císařova vojenského spojence, kterého v roce 1647 dokonce přiměla ke klidu zbraní. Bavoři sice znovu přešli na stranu císaře, ale v roce 1648, zejména po prohrané bitvě u Zusmarshausenu, byli spolu s Ferdinandem III. velmi znepokojeni vyhlídkou na hrozící zničující invazi Švédska a Francie.

Teprve v této osudové krizi souhlasil Ferdinand III. s uzavřením vestfálského míru, jehož konečná podoba byla delší dobu téměř hotová. Souhlas přišel s takovou prodlevou proto, že císař odstoupením Alsaska Francii porušil Oñateho smlouvu. Navíc se musel obávat, že španělský král Filip IV. provdává svou předpokládanou dědičku za francouzského krále Ludvíka XIV., nikoli za jeho vlastního syna. K tomu také roku 1659 skutečně došlo.

Vestfálský mír předpokládal kromě odstoupení některých oblastí ve prospěch Švédska a Francie také restituci falckrabství na Rýně, konkrétně navrácení rýnských majetků a kurfiřtské hodnosti. Za tímto účelem bylo vytvořeno osmé kurfiřtství. Bavorsko si mohlo ponechat kurfiřtskou hodnost i Horní Falc, ale muselo se vzdát svého požadavku na náhradu válečných nákladů z roku 1620. Restituční edikt byl de facto zrušen a pro konfesní poměry v Římsko-německé říši se stal výchozím rok 1624. Rekatolizace habsburských dědičných zemí byla s málo významnými výjimkami především ve Slezsku zajištěna, čímž Ferdinand III. dosáhl svého nejdůležitějšího válečného cíle. Na říšském území naopak náboženský mír zahrnoval i kalvinisty, kteří z něj byli v augšpurském míru roku 1555 vyloučeni. Nadále bylo tolerováno také soukromé praktikování náboženství. Pro konfesně smíšená říšská města byly vydávány řady inspirované Augšpurkem, v nichž byl zajištěn vyrovnaný podíl politických a náboženských sil na moci. Výbušnost konfesního zápolení na říšských sněmech byla ukončena tím, že v náboženských otázkách již nebylo možné dosáhnout rozhodnutí pomocí většiny (*itio in partes*). Dokončení jednání o zastavení operací třicetileté války, z nichž některé přetrvávaly do roku 1650, se přesunulo na kongres zasedající v Norimberku.

Od roku 1649 usiloval Ferdinand III. neúnavně o zachování vestfálského míru. To se mu podařilo, ačkoli polsko-litevský stát žádal o pomoc proti švédské invazi v severní válce a Španěl-

ske chtělo posily proti Francii. Ačkoli Ferdinand III. provdal svou dceru Marii Annu za Filipa IV., nezasadil se španělský král o to, aby bylo uzavřeno manželství mezi jeho starší dcerou a dědičkou a synem Ferdinanda III. I když Ferdinand III. po roce 1648 udržoval své dědičné země stranou válečných konfliktů, ponechal si části polní armády ve zbrani a stal se tak zakladatelem stálého vojska v rakouských zemích. Po dohodě s kurfiřty se mu na řezenském sněmu v letech 1653–1654 podařilo upevnit v Římsko-německé říši postavení císaře a rakouských zemí. Napomohla tomu mimo jiné reforma císařského nejvyššího soudu, jímž byla říšská dvorská rada.

Ferdinanda III. velmi zasáhla smrt jeho syna, jenž byl roku 1654 korunován římským králem jako Ferdinand IV. symbolicky v Augšpurku, tedy ve městě konfesního míru. Mladšího syna arciknížete Leopolda dal Ferdinand III. velmi rychle korunovat na krále uherského a českého, ale vzhledem k nízkému věku nebylo možné prosadit jeho korunovaci římským králem. Jako citlivá osobnost prožíval Ferdinand III. těžce smrt dvou milovaných manželek, ať šlo roku 1646 o Marii Annu, nebo o tři roky později o Marii Leopoldinu, i několika dětí. Východisko z neutešené osobní situace nalézal ve víře. Sebe, svou rodinu a své země zasvětil Panně Marii a slíbil, že vystaví ve Vídni mariánský sloup. Ten dal vztyčit také v Praze, navštěvoval poutní místa, zvláště Mariazell. Po celý život se zajímal o umění, alchymii a především o poezii a hudbu, kterou sám skládal. Jeho uměleckému vkusu odpovídala komorní díla, přičemž často neváhal zadávat zakázky rovněž kalvinistickým malířům. Zemřel roku 1657, ve dvacátém prvním roce své vlády, kterou zcela zaměřil na budování a udržování křehké rovnováhy mocenských a náboženských sil v Římsko-německé říši. Pohřbít se dal ve společnosti obou zesnulých manželek a dětí ve vídeňské kapucinské hrobce, své srdce ovšem přikázal uložit u hrobu rodičů ve Štýrském Hradci.⁴⁸⁴